University of Groningen

Orthodoxie en integratie van Turks Nederlandse moslims

Verkuyten, M.J.A.M.; Yildiz, A.A

Published in:
Mens en Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2010

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Verkuyten, M. J. A. M., & Yildiz, A. A. (2010). Orthodoxie en integratie van Turks Nederlandse moslims. *Mens en Maatschappij*, 85(1), 5-26.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Orthodoxie en integratie van Turks Nederlandse moslims

Maykel Verkuyten & Ali Aslan Yildiz¹

Summary

Orthodoxy and integration among Turkish Dutch Muslims

What is the relationship between religious orthodoxy and psychological, social and political integration of Turkish Dutch Muslims? Orthodox interpretations emphasize that a 'pure' Islam is about essential and inerrant truths that provide strict guidelines for everyday life. In the present sample, half of respondents reported (very) strong orthodox beliefs. Orthodoxy was higher among younger compared to older respondents and among those who perceived relatively high levels of rejection of Muslims in the Netherlands. Orthodoxy was negatively associated with national identification but not with national disidentification or with social integration. Orthodoxy was strongly and positively associated with the endorsement of Muslim rights and the attitude towards democratic political organization of Muslims in the Netherlands. Orthodoxy was not related to political (in)tolerance. Together, the results indicate that orthodox beliefs do not necessarily hamper the integration of Turkish Dutch Muslims.

“Ik ben ook een fundamentalist... In de zin van, ik probeer me te houden aan de fundamenten van de islam. Dat zou elke moslim moeten doen. In principe zou elke moslim een fundamentalist moeten zijn. We dienen allemaal terug te keren naar de fundamenten van de islam”

In 'Tegenlicht: Insjallah, als God het wil', VPRO, 30 maart, 2009

I. Inleiding

6

Er zijn aanwijzingen dat sommige Nederlandse moslims de islam opnieuw ontdekken en in uiterlijk en gedrag uiting geven aan hun geloof. Door internationale politieke ontwikkelingen en de negatieve, afwerende houding vanuit de Nederlandse samenleving raken zij meer overtuigd van hun geloof en hun moslimidentiteit (Buis, Demant & Hamdy, 2006; De Koning, 2008). Zoals het bovenstaande citaat aangeeft, lijken sommige moslims de oorspronkelijke bronnen van het geloof te benadrukken en de koran als leidraad te nemen voor hun leven. Deze nadruk op de religieuze fundamenteën wordt wel gezien als voorportaal voor radicalisering (Appleby, 2000) of ten minste als een probleem voor integratie in Nederland. De strenge geloofsopvatting zou moslims afkerig maken van de samenleving en op gespannen voet staan met hun loyaliteit aan Nederland. De vrees bestaat dat de hang naar een 'zuivere' islam gepaard gaat met zelfgekozen segregatie en onvoldoende binding met Nederland. Meer in het algemeen wordt de nadruk op een zuivere en orthodoxe islam als bedreigend gezien voor onze liberaal-democratische samenleving (Snel & Jansen, 2009).

In de protestants-christelijke traditie binden religieuze orthodoxen in naam van God de strijd aan met modernisering. Orthodoxie staat voor een exclusieve en absolute religieuze waarheidsclaim waarbij men zich zo strikt mogelijk aan de religieuze voorschriften en regels houdt. De term 'orthodoxie' wordt ook gebruikt voor anti-moderne bewegingen in joodse en islamitische geloofstradities. In het laatste geval wordt wel gesproken van fundamentalisme en islamisme. Deze termen hebben echter verschillende ladingen en in de literatuur worden ten minste drie typen 'islamisten' onderscheiden (zie Buis e.a., 2006; Emerson & Hartman, 2006; Marty & Appleby, 1995). Er bestaat een heel kleine groep van politiek-religieuze radicalen die zich tegen democratische rechten en vrijheden keert. Talrijker zijn twee andere groeperingen: 'spirituele moslims' hebben de neiging om zich af te keren van de 'verdorven' westerse wereld en hun geestelijke heil te zoeken in een zuivere, a-politieke islam. Voor 'betrokken moslims' vormt de oorspronkelijke geloofsleer de basis voor maatschappelijke participatie en een samenlevingsideaal dat langs democratische weg vorm wordt gegeven. Zij proberen vanuit hun religie juist actief deel te nemen aan de moderne, democratische samenleving.

In Nederland bestaat de vrees dat de eerste groepering overheerst. Het mag zo zijn dat er erg weinig politiek-religieus radicalen zijn (Buijs e.a., 2006; Slootman & Tillie, 2006; Phalet & Ter Wal, 2004), maar er zou wel sprake zijn van orthodoxe moslims die zich afzetten tegen de samenleving en zich terugtrekken in eigen kring. De vraag is of dit juist is. Het is immers mogelijk dat religieuze orthodoxie samengaat met sociale en politieke integratie waarbij binnen de Nederlandse samenleving wordt

opgekomen voor de publieke erkenning van de islam en de politieke organisatie van moslims. Internationaal vergelijkend onderzoek laat zien dat er een tendens is om, vergelijkbaar met de christen-democratie, de islam als inspiratiebron te nemen voor maatschappelijke participatie (Esposito & Mogahed, 2008). Wij willen onderzoeken of religieuze orthodoxie tegengesteld is aan psychologische, sociale en politieke integratie. Wij richten ons daarbij op de grootste etnische groepering (soennitische) moslims, de Turkse Nederlanders.

Turks Nederlandse moslims zijn veelal ingebed in hechte familie- en gemeenschapsbanden en die inbedding draagt bij aan hun religieuze betrokkenheid en bestending (Phalet & Ter Wal, 2004). De religieuze invloed van de familie en de gemeenschap is relatief sterk en wordt in stand gehouden doordat huwelijk en gezinsvorming vooral binnen de eigen etnisch-religieuze kring plaatsvindt. Ook is onder Turkse Nederlanders het moslim zijn sterk verweven met de etnische identiteit en vormt de islam een bron van zekerheid en houvast (Verkuyten & Yildiz, 2007). Tegelijkertijd is een toenemende meerderheid van moslims in Nederland geboren. Zij zien hier hun toekomst en zoeken steeds meer aansluiting bij de Nederlandse samenleving (Gijsberts & Dagevos, 2009). Zo neemt de sociale integratie van Turkse Nederlanders toe naarmate ze langer in Nederland wonen (Martinovic, Van Tubergen & Maas, 2009). Bovendien is er onder moslims veel waardering voor de vrijheden en mogelijkheden die er in Nederland zijn om het geloof te beleven en uit te dragen (Phalet & Ter Wal, 2004, zie ook Norris & Inglehart, 2004). Dit alles roept bij hen wel de vraag op hoe ze in de andersgelovige of ongelovige Nederlandse samenleving kunnen leven volgens de regels van hun godsdienst. Eén mogelijk antwoord is integratie met behoud van een orthodoxe moslimidentiteit. Een dergelijke identiteit biedt duidelijkheid en houvast bij het integreren in de samenleving en kan de basis vormen voor het aanspraak maken op rechten voor moslims in Nederland.

2. Integratie

In dit onderzoek richten wij ons op de relatie tussen orthodoxie en psychologische, sociale en politieke integratie onder Turks Nederlandse moslims. Het begrip 'integratie' is voor meerdere uitleg vatbaar en niet onomstreden (Schinkel, 2008). Zo wordt er gesproken over sferen van integratie om aan te geven dat ontwikkelingen op verschillende terreinen niet parallel hoeven te lopen (bijv. Engbersen & Gabriëls, 1995). Een voorbeeld is een onderzoek in Brussel onder jongeren van Turkse en Marokkaanse komaf (Snauwaert, Soenens, Vanbeselaere, & Boen, 2003). In dit onderzoek waren ongeveer vier van de vijf van deze jongeren in sociale zin geïntegreerd (contacten met de meerderheidsgroep), 40 pro-

cent in culturele zin (nadruk op cultuuraanpassing) en zo'n 15 procent in psychologische zin (identificatie met de bredere samenleving). Ongeveer de helft was voor culturele segregatie (alleen cultuurbehoud) en 80 procent voor psychologische segregatie (alleen identificatie met de eigen gemeenschap). Deze resultaten laten zien dat er verschillen kunnen zijn tussen de terreinen. Zo hoeft een eenzijdige identificatie met de eigen gemeenschap niet te betekenen dat men zich cultureel niet aanpast of contacten met de meerderheidsgroep afwijst. De meeste allochtonen blijken juist erg geïnteresseerd te zijn in het aanknopen van goede relaties met autochtone bewoners. Maar dat is nog iets anders dan zich met hen vereenzelvigen of zich emotioneel verbonden voelen met de seculiere Nederlandse samenleving. Culturele aanpassingen, het ontwikkelen van sociale contacten en netwerken en veranderingen in identiteitsbeleving verlopen anders (Verkuyten, 2005). Het leren van nieuwe gebruiken, normen en waarden doet een beroep op andere vaardigheden en behoeftes dan het aangaan van sociale relaties en het veranderen van wie en wat je in eigen ogen bent.

2.1 Psychologische integratie: (dis)identificatie

Psychologische integratie verwijst in dit onderzoek naar de mate van identificatie én disidentificatie met Nederland. Identificatie is gebaseerd op waargenomen overeenkomsten en is een bij uitstek emotioneel proces waarin een gevoel van verbondenheid overheerst (Verkuyten, 2005). De waargenomen overeenkomsten vormen aanknopingspunten voor vereenzelving, net zoals waargenomen verschillen kunnen leiden tot distantie. Een besef van overeenkomst gaat gepaard met een neiging om emotioneel betrokken te raken bij het wel en wee van degenen met wie men zich identificeert, terwijl verschil eerder leidt tot disidentificatie. Het tegenovergestelde van identificatie is gebrek aan vereenzelving, en niet zozeer disidentificatie. Bij disidentificatie is er sprake van actief afstand nemen en een zich afkeren van de Nederlandse samenleving. Datgene wat de Nederlandse samenleving kenmerkt, wordt als tegengesteld gezien aan hoe men zichzelf ziet en waar men zelf voor staat ('dat ben ik zeker niet', 'dat wil ik juist niet zijn'). Bij disidentificatie gaat het om een oppositionele identiteit waarin verschil en onverenigbaarheid vooropstaan (Ogbu, 1993; Portes & Zhou, 1993). Sociaal-psychologisch onderzoek toont aan dat disidentificatie verschilt van (lage) identificatie (Elsbach & Bhattacharya, 2001; Kreiner & Ashforth, 2004) en dat nationale identificatie en disidentificatie empirisch te onderscheiden zijn (Verkuyten & Yildiz, 2007).

Het is aannemelijk dat een meer strikte en zuivere interpretatie van de koran gepaard gaat met een minder sterke gevoelsmatige vereenzel-

viging met het seculiere en materialistische Nederland. Maar dit hoeft niet te betekenen dat orthodoxie samengaat met een zich afzetten en afkeren van Nederland. Dit afzetten en afkeren is kenmerkend voor moslimradicalisme (Buis e.a., 2006), maar waarschijnlijk niet voor diegenen die de nadruk leggen op de onveranderlijke fundamenteën van de islam en het geloof als leidraad nemen voor maatschappelijke participatie. We verwachten dus dat orthodoxie negatief verband houdt met Nederlandse identificatie, maar dat er geen relatie is met disidentificatie.

2.2 Sociale integratie

Bij integratie gaat het om de vraag in hoeverre allochtone Nederlanders onderdeel zijn van de samenleving of zich daar juist van (blijven) onderscheiden. Sociale contacten die in het dagelijks leven worden onderhouden met autochtone Nederlanders vormen een belangrijk onderdeel van integratie. In dit onderzoek richten wij ons niet op daadwerkelijke contacten, maar op het belang dat aan dergelijke contacten wordt gehecht. De vraag is of meer orthodoxe moslims minder belang hechten aan sociale contacten met autochtone Nederlanders en zich meer op de eigen gemeenschap oriënteren, of dat orthodoxie hierbij geen rol speelt. In het eerste geval kan orthodoxie worden gezien als een probleem voor de sociale integratie in Nederland, terwijl dit in het tweede geval niet zo is. Wij verwachten dat er geen relatie is tussen orthodoxie en het belang dat wordt gehecht aan contacten met autochtone Nederlanders. Deze verwachting is gebaseerd op de veronderstelling dat orthodoxe gelovigen de islam als basis kunnen zien om de Nederlandse samenleving tegemoet te treden. Het vasthouden aan of terugkeren naar de fundamenteën van het geloof als richtsnoer in het leven hoeft niet te betekenen dat men zich terugtrekt in een eigen islamitische enclave. Dat zou immers ten koste gaan van de mogelijkheden om op basis van het geloof volwaardig deel te nemen aan de Nederlandse samenleving.

2.3 Politieke integratie

Orthodoxe moslims geven uiting aan hun geloof in hun kleding en in hun doen en laten. Door uitdrukking te geven aan hun geloof bevestigen ze publiekelijk wie en wat ze in hun eigen ogen zijn. Zij doen dit in een Nederlandse samenleving die een afwerende houding heeft tegenover moslims (Sniderman & Hagendoorn, 2007). Maar de Nederlandse liberale democratie verschaft wel de mogelijkheid om het eigen geloof te praktiseren en uit te dragen en om zich politiek-religieus te organiseren. Het is aannemelijk dat orthodoxe moslims opkomen voor de publieke erkenning van de islam. Zij zullen waarschijnlijk van mening zijn dat de

islam in het publieke leven en in de Nederlandse politiek een rol dient te spelen. Volgens hen moeten moslims hun religieuze identiteit kunnen uiten en de mogelijkheden daartoe – zoals het dragen van een hoofddoek of het stichten van islamitische scholen – moeten niet worden beperkt. Daarnaast kan verwacht worden dat orthodoxe gelovigen sterker van mening zijn dat zij zich in Nederland politiek moeten profileren als moslims. In een onderzoek onder Turkse Duitsers constateren Simon en Ruhs (2008) dat reguliere politieke actie een uiting is van integratie in de Duitse samenleving. Religieuze actie en organisatie die niet strijdig zijn met democratische rechten en vrijheden kunnen gezien worden als een vorm van politieke integratie. In onderhavig onderzoek hebben wij onderzoek gedaan naar de houding jegens rechten voor moslims en de politieke organisatie van moslims in Nederland. Die houding zal in beide gevallen waarschijnlijk positiever zijn, naarmate men strikter in de geloofsleer is.

Religie kan voor orthodoxe moslims wellicht een reden zijn om democratische beginselen niet of selectief toe te passen. Politieke tolerantie gaat over het respecteren van de rechten en vrijheden van andersdenkenden. Democratisch burgerschap veronderstelt dat de democratische spelregels consistent worden toegepast op omstreden maatschappelijke kwesties of groepen. Het is mogelijk dat orthodoxe moslims eerder afwijken van de spelregels wanneer religie in het geding is, of ten aanzien van ongelovigen. Deze religieuze vorm van politieke intolerantie kan sterker zijn onder orthodoxe moslims en daarmee op gespannen voet staan met democratische waarden. In een grootschalig onderzoek onder moslims in Rotterdam hebben Phalet en Güngör (2004) vignetten gebruikt om na te gaan of religie een specifieke reden is om tolerante waarden niet na te leven. Zij vonden geen significante effecten van islambeleving op politieke tolerantie, en dus geen empirisch bewijs voor deze veronderstelling (zie ook Eisenstein, 2006; Norris & Inglehart, 2004; Verkuyten & Slooter, 2008). In hun onderzoek is echter niet gekeken naar religieuze orthodoxie en hoe dat samenhangt met politieke tolerantie. Wij doen dit wel. Met behulp van een viertal vignetten hebben we respondenten gevraagd of zij afwijken van democratische principes als de islam wel of juist niet in het geding is. Op deze wijze kunnen wij nagaan of er onder Nederlandse moslims een specifiek religieus gemotiveerde vorm van politieke intolerantie bestaat en of die sterker is naarmate men een orthodoxe of zuivere islam voorstaat.

2.4 Waargenomen afwijzing

De sociale identiteitstheorie (Tajfel & Turner, 1986) concentreert zich op minderheidsgroepen die zich in een ondergeschikte maatschappelijke

positie bevinden en regelmatig te maken hebben met negatieve standaardoordelen en uitsluiting (Tajfel, 1981). Op grond van de sociale identiteitstheorie is het 'afwijzingsidentificatie'-model ontwikkeld waarvoor in verschillende onderzoeken empirische evidentie is gevonden (zie Schmitt & Branscombe, 2002). Waargenomen uitsluiting of discriminatie op grond van een kenmerk zoals etniciteit of religie leidt ertoe dat mensen hun etnische of religieuze identiteit sterker gaan benadrukken. Zo hebben wij in een eerder onderzoek onder Turks Nederlandse moslims vastgesteld dat discriminatie samengaat met etnische en religieuze groepsidentificatie (Verkuyten & Yildiz, 2007). Zo ook constateren Phalet en Güngör (2004) dat ervaringen met discriminatie en vooroordeel gepaard gaan met een grotere sociale en rituele betrokkenheid bij de moslimgemeenschap. Die ervaringen gaan ook samen met een groter belang dat aan de islam wordt gehecht en het sterker aanspraak maken op de publieke erkenning van de islam (Buijs e.a., 2006; De Koning, 2008; Kemper, 1996).

In onderhavig onderzoek gaat de aandacht uit naar de waargenomen acceptatie en erkenning van moslims in de Nederlandse samenleving. Wij verwachten een verband met orthodoxie. Naarmate men sterker het gevoel heeft dat moslims niet echt geaccepteerd en gewaardeerd worden, zal er meer nadruk worden gelegd op het belang van de onveranderlijke fundamenteën van de islam. Daarin kan zekerheid en een positieve identiteit worden gevonden. Daarnaast kan de waargenomen acceptatie en erkenning verband houden met de verschillende vormen van integratie. Onafhankelijk van orthodoxie kan het gevoel dat moslims niet echt geaccepteerd worden ertoe leiden dat men zich minder verbonden voelt met Nederland, minder belang hecht aan sociale contacten met autochtone Nederlanders en meer nadruk legt op rechten voor moslims en de politieke organisatie van moslims.

3. Onderzoek

3.1 Onderzoeksgroep

De gegevens zijn verzameld in een onderzoek dat door ons is uitgevoerd in 2006. Er is gebruikgemaakt van de sneeuwbalmethode waarbij een tiental contactpersonen binnen de Turks Nederlandse gemeenschap zijn ingeschakeld. Die contactpersonen zijn gevraagd om mee te werken aan een onderzoek naar 'religie in de Nederlandse samenleving' en om de Nederlandstalige vragenlijsten in hun eigen netwerk te verspreiden. Dit heeft geresulteerd in 214 respondenten die zelf aangeven dat ze een Turkse vader en moeder hebben en die zich tot de soennitische moslims rekenen. De respondenten zijn woonachtig in verschillende steden in

het midden (Utrecht, Amersfoort) en het oosten (Arnhem, Zwolle) van het land. Het gaat om 85 vrouwen (39 procent) en 129 mannen (61 procent). De leeftijd varieert tussen de 17 en 67 jaar, maar de helft is jonger dan 28 jaar. De gemiddelde leeftijd is 29,6 jaar ($SD = 11,7$). De leeftijdsverdeling tussen mannen en vrouwen verschilt niet significant van elkaar. De gemiddelde verblijfsduur in Nederland is 20,4 jaar ($SD = 8,2$). Van de respondenten heeft 37 procent een Turks paspoort, 46 procent heeft een dubbele nationaliteit en de rest heeft een Nederlands paspoort. Vijftien procent heeft basisonderwijs als hoogste opleiding, 18 procent heeft een afgeronde opleiding op het niveau vmbo/lbo, 20 procent heeft een mbo diploma, 15 procent havo, 5 procent vwo, en 27 procent hbo/universiteit.

In ons onderzoek is er geen sprake van een aselechte of representatieve steekproef. Dit heeft evidente nadelen in vergelijking met grootschalige kwantitatieve onderzoeken onder allochtonen in Nederland waarin soms ook aparte gegevens over moslims voorkomen. Wij weten niet in hoeverre onze resultaten te generaliseren zijn en kunnen dus geen algemene uitspraken doen. Dit geldt vooral voor het niveau van orthodoxie en de instemming met de verschillende vragen, maar minder voor de onderlinge verbanden waarin wij met name geïnteresseerd zijn. De bestaande grootschalige onderzoeken hebben het nadeel dat de vragen over religieuze opvattingen erg beperkt zijn (zie Phalet & Ter Wal, 2004; Van Tubergen, 2007). Zo wordt religieuze orthodoxie gemeten aan de hand van bijvoorbeeld één of twee vragen en hetzelfde geldt voor identificatie met Nederland en sociale contacten en voor de houding tegenover rechten voor moslims en de politieke organisatie van moslims. De betrouwbaarheid en validiteit van deze vragen is op zijn minst onduidelijk. De breedte van een representatief onderzoek gaat veelal ten koste van de noodzakelijke diepgang en precisie. Ons onderzoek geeft geen generaal beeld van de opvattingen van Turks Nederlandse moslims, maar door het gebruik van uitgebreide en betrouwbare metingen kunnen we wel vertrouwen hebben in de onderlinge verbanden.

3.2 Metingen

De vragen en uitspraken die wij hebben gebruikt, zijn ontleend aan verschillende onderzoeken en te vinden in de Bijlage. Bij iedere schaal zijn enkele opmerkingen van belang. De meting van *orthodoxie* gaat over de mate waarin en de letterlijke wijze waarop respondenten de geloofsleer onderschrijven en strikt navolgen in hun leven (bijv. 'De islam is het enige en juiste pad om te volgen in het leven'). Er is dus niet alleen gevraagd naar de instemming met een 'zuivere islam', maar ook met de mate waarin die islam richtinggevend is in het eigen leven. Dit sluit aan bij het karakter van de islam, waarin de nadruk sterk ligt op orthopraxie.

De tien vragen verwijzen duidelijk naar één onderliggende dimensie en de betrouwbaarheid van de schaal is erg hoog (Cronbach's alfa = 0,94).

De *waargenomen afwijzing* van moslims in Nederland is gemeten aan de hand van zes vragen (bijv. 'Nederlanders zijn in het algemeen negatief over de islam'). De antwoorden op deze vragen hangen in hoge mate met elkaar samen en vormen een consistent patroon (alfa = 0,85). Een hogere score betekent dat men sterker het idee heeft dat moslims weinig geaccepteerd en gewaardeerd worden in Nederland.

Nederlandse *identificatie en disidentificatie* zijn gemeten aan de hand van respectievelijk vijf en vier items. Elders hebben wij (zie Verkuyten & Yildiz, 2007) met schaalanalyses laten zien dat deze twee constructen empirisch te onderscheiden zijn waarbij de identificatie-items (bijv. 'Ik voel mij een Nederlander') hoog laden op de ene factor en laag op de andere, en omgekeerd voor de disidentificatie-items (bijv. 'Ik zou nooit zeggen "wij" Nederlanders'). Cronbach's alfa voor identificatie is 0,91 en voor disidentificatie is de alfa 0,86.

Voor *sociale integratie* is gevraagd naar het belang dat men hecht aan contacten met autochtone Nederlanders. Hiervoor zijn vijf items gebruikt die vragen naar sociale contacten en naar de wenselijkheid om alleen met andere moslims om te gaan (bijv. 'Moslims moeten zoveel mogelijk sociale contacten hebben met Nederlanders'); alfa = 0,63.

De instemming met *publieke rechten van moslims* en met de *politieke organisatie van moslims* is gemeten met respectievelijk vijf en vier items. Met behulp van confirmatorische factoranalyse hebben wij laten zien dat een tweefactormodel het beste past bij de data, beter dan andere modellen (zie Verkuyten & Yildiz, 2009). De samenhang tussen de vragen over publieke rechten (bijv. 'In Nederland moet altijd het recht bestaan om eigen islamitische scholen te stichten') is hoog met alfa = 0,85. Voor de vragen naar de politieke organisatie van moslims geldt hetzelfde (bijv. 'Het is belangrijk voor moslims als er in Nederland een islamitisch politieke partij komt'); alfa = 0,89.

Politieke tolerantie is onderzocht aan de hand van een viertal vignetten waarin respondenten op toevallige basis aan islam gerelateerde en niet-gerelateerde redenen zijn gegeven om af te wijken van democratische principes. Het gaat daarbij om de vraag of het recht op vrije meningsuiting, het recht van demonstratie en het recht van organisatie, selectief wordt toegepast op moslims. Gebaseerd op eerder onderzoek (Phalet & Güngör, 2004; Verkuyten & Slooter, 2008) zijn vier vignetten gebruikt (zie Bijlage). In de religieuze conditie van het eerste vignet is gevraagd of een tijdschrift waarin God en de godsdienst belachelijk wordt gemaakt uit de handel moet worden genomen. In de andere conditie is gevraagd of racistische groeperingen het recht hebben om publiekelijk hun mening te geven. In het tweede experiment is gevraagd of moslims bij

een demonstratie tegen anti-islamgevoelens de Nederlandse vlag mogen verbranden. In de andere conditie gaat het om een extreemrechtse groep die protesteert tegen de aanwezigheid van Turkse moslims in Nederland en daarbij de Turkse vlag verbrandt. Het derde vignet gaat over het recht om islamitische scholen op te richten waar alleen moslims naartoe kunnen, in vergelijking met christelijke scholen waar alleen gelovige christenen welkom zijn. In het vierde vignet is gevraagd of streng islamitische organisaties vrouwen mogen weigeren voor belangrijke bestuurlijke posities. In de andere conditie is hetzelfde gevraagd voor streng christelijke organisaties. Bij alle vier de experimenten konden de respondenten instemmend antwoorden op grond van democratische vrijheden of afwijzend reageren omdat er andere waarden in het geding zijn.

4. Uitkomsten

4.1 Orthodoxie

De gemiddelde score voor de tien vragen over orthodoxie (zie tabel 1) ligt significant boven het neutrale schaal midden (4) van de zeven-puntschaal, $t(214) = 14,44, p < 0,001$. Iets meer dan de helft (51,4 procent) van de onderzoeksgroep heeft een score boven de zes en 13 procent heeft de maximale score van 7. Dit betekent dat ongeveer één op de twee onderzochte Turks Nederlandse moslims (zeer) sterk van mening is dat de islam een vaste en onveranderlijke betekenis heeft en het enige juiste pad om te volgen in het leven.

Tabel 1 *Pearson Product-Moment Correlaties tussen de verschillende metingen en gemiddelde en standaard deviatie voor iedere meting (7-puntschalen), N = 214*

	1	2	3	4	5	6	M	SD
1. Nederlandse identificatie	-						3,6	1,6
2. Nederlandse disidentificatie	0,15*	-					4,1	1,4
3. Sociale contacten	0,04	0,05	-				4,1	1,1
4. Moslim rechten	0,11	0,06	0,01	-			5,5	1,6
5. Politieke organisatie	0,16*	0,14*	0,20**	0,49**	-		4,8	1,8
6. Waargenomen afwijzing	0,04	0,03	0,09	0,25**	0,23**	-	4,4	1,5
7. Religieuze orthodoxie	0,25**	0,03	0,07	0,71**	0,58**	0,18**	5,3	1,8

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

De gemiddelde score voor de waargenomen afwijzing van moslims is ook significant boven het schaal midden, $t(214) = 3,56$, $p < 0,001$. Gemiddeld zijn de respondenten dus van mening dat moslims in Nederland niet echt geaccepteerd en gewaardeerd worden.

Met behulp van regressieanalyse kan de samenhang van orthodoxie met sekse, leeftijd in jaren), onderwijs (in zeven niveaus), verblijfsduur (in jaren), nationaliteit (Turkse, Nederlandse en dubbele nationaliteit) en waargenomen afwijzing worden bepaald. Leeftijd blijkt een significant negatieve relatie te hebben, $\beta = -0,18$, $t = 2,13$, $p < 0,04$. Jongere Turkse Nederlanders hebben vaker orthodoxe opvattingen dan ouderen. Waargenomen afwijzing heeft een positief effect, $\beta = 0,18$, $t = 2,61$, $p < 0,01$. Zoals verwacht blijken Turkse Nederlanders die sterker het gevoel hebben dat moslims in Nederland afgewezen worden, meer orthodoxe opvattingen te hebben.

4.2 Orthodoxie en Nederlandse (dis)identificatie

De gemiddelde score voor Nederlandse identificatie (tabel 1) ligt iets onder het neutrale schaal midden, $t(214) = 3,54$, $p < 0,001$, terwijl de gemiddelde score voor disidentificatie niet verschilt van het schaal midden, $t(214) = 0,63$, $p > 0,10$. Gemiddeld is er dus sprake van een zwakke Nederlandse identificatie, maar niet van disidentificatie.

Regressieanalyse laat zien dat sekse, leeftijd, verblijfsduur, nationaliteit en waargenomen afwijzing van moslims geen verband houden met Nederlandse identificatie, terwijl hoger onderwijsniveau samengaat met sterkere identificatie met Nederland (zie tabel 2). Verder gaat orthodoxie samen met minder Nederlandse identificatie. Orthodoxie gaat dus gepaard met een minder sterke vereenzelviging met Nederland, maar het verband is niet sterk. Beide metingen hebben weinig gedeelde variantie (zo'n 6 procent), wat erop wijst dat er geen sprake is van een één-dimensioneel verschijnsel waarbij orthodoxie onvermijdelijk samengaat met verminderde identificatie met Nederland en Nederlanders.

Voor disidentificatie is er geen significant effect van sekse, leeftijd, verblijfsduur, nationaliteit, onderwijs en waargenomen acceptatie van moslims, en ook niet voor orthodoxie ($p_s > 0,10$, niet in tabel 2). Orthodoxie blijkt dus niet samen te hangen met disidentificatie in de zin van het zich afzetten of afkeren van Nederland.

4.3 Orthodoxie en sociale integratie

De respondenten is gevraagd naar het belang van sociale contacten met Nederlanders. De gemiddelde score komt overeen met het schaal midden (tabel 1). De resultaten voor de regressieanalyse in tabel 2 laten zien dat

Tabel 2 Regressie resultaten (beta's en standaard fout) van aspecten van integratie op sekse, leeftijd, verblijfsduur, onderwijsniveau, nationaliteit, waargenomen afwijzing en moslim orthodoxie, N = 214

	Nederlandse Identificatie	Sociale Integratie	Moslim- rechten	Moslim politieke organisatie
Sekse (man)	-0,03 (0,23)	-0,08 (0,16)	-0,14* (0,16)	-0,15* (0,12)
Leeftijd	-0,08 (0,13)	-0,16* (0,12)	-0,21* (0,09)	-0,25** (0,11)
Verblijfsduur	0,13 (0,03)	0,05 (0,03)	-0,07 (0,04)	0,03 (0,02)
Onderwijsniveau	0,15* (0,05)	0,18* (0,06)	0,02 (0,09)	0,02 (0,40)
Dubbele nationaliteit	0,13 (0,13)	0,12 (0,13)	0,11 (0,14)	0,13* (0,11)
Nederlands nationaliteit	0,08 (0,15)	0,10 (0,13)	0,17 (0,15)	0,04 (0,12)
Waargenomen afwijzing	0,08 (0,07)	0,13 (0,04)	0,13* (0,05)	0,14* (0,07)
Moslim orthodoxie	-0,24** (0,07)	0,11 (0,05)	0,69*** (0,04)	0,53*** (0,06)
R ²	0,12	0,09	0,56	0,39
F-waarde	3,22**	2,58*	31,95***	16,45***

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

hoger opgeleiden en jongere respondenten sterker van mening zijn dat moslims sociale contacten met autochtone Nederlanders moeten hebben en niet in eigen kring moeten blijven. De waargenomen afwijzing van moslims heeft geen significant effect. Er is ook geen verband met orthodoxie. Een meer orthodoxe geloofsopvatting gaat dus niet samen met het meer of minder belang hechten aan contacten met autochtone Nederlanders of medemoslims.

4.4 Orthodoxie en politieke houdingen

De gemiddelde scores voor moslimrechten en voor politieke organisatie (tabel 1) liggen beide significant boven het neutrale schaal midden ($p_s < 0,001$). De respondenten zijn dus voorstander van specifieke rechten voor moslims en van de politieke samenwerking van moslims. Regressie-analyse toont aan dat 'rechten voor moslims' op meer instemming kan rekenen onder mannen dan onder vrouwen, en sterker is onder jongere dan onder oudere Turkse Nederlanders (zie tabel 2). Eenzelfde sekse- en leeftijdsverschil is er voor het belang dat gehecht wordt aan de politieke organisatie van moslims. Er is ook een onafhankelijk significant effect van waargenomen afwijzing van moslims. Hoe meer men van mening is dat moslims in Nederland worden afgewezen, hoe sterker men voorstander is van rechten voor moslims en van de politieke organisatie van moslims. Verder zijn respondenten met een dubbel paspoort sterker voorstander van de politieke organisatie van moslims dan diegenen met alleen een Turks paspoort.

Orthodoxie is zeer sterk en positief gecorreleerd met het instemmen met moslimrechten en ook met de houding tegenover de politieke organisatie van moslims. Omdat beide metingen van politieke opvattingen onderling samenhangen (zie tabel 1), hebben we ook de partiële correlaties met orthodoxie berekend. De partiële correlatie tussen orthodoxie en het instemmen met moslimrechten (gecontroleerd voor politieke organisatie) is 0,55, $p < 0,001$ en de partiële correlatie tussen orthodoxie en de houding tegenover de politieke organisatie van moslims is 0,24, $p < 0,001$.

4.5 Orthodoxie en politieke tolerantie

In tabel 3 staan de percentages respondenten die al dan niet met de verschillende casussen instemmen. In drie van de vier gevallen stemt de overgrote meerderheid niet in met de vrijheid die in het geding is. Een tijdschrift heeft dus niet de vrijheid om te publiceren wat het wil maar moet uit de handel worden genomen als het in religieuze of politieke (racistisch) zin kwetsend is. Zowel streng christelijke als islamitische organisaties mogen vrouwen niet weigeren voor belangrijke bestuurlijke posities omdat dit een ongelijke behandeling impliceert. Bij demonstraties hebben moslims niet de vrijheid om de Nederlandse vlag te verbranden en rechtsextremen hebben niet de vrijheid om de Turkse vlag te verbranden. Daarbij is de instemming met de vrijheid van rechtsextremen wel significant groter dan de instemming met de vrijheid van moslims. De mening over het stichten van aparte christelijke of islamitische scholen is verdeeld, maar verschilt niet voor beide denominaties. Iets meer dan de helft van de respondenten is van mening dat zowel moslims als christenen het recht hebben om scholen te stichten waar alleen medegelevigen naartoe kunnen.

Omdat vrijwel iedereen afwijzend is over het geval van het 'tijdschrift' en over het weigeren van vrouwen in bestuurlijke functies zijn er hiervoor geen verschillen naar de mate van orthodoxie. Logistische regressieanalyses laten geen significante verschillen zien. Er is alleen een effect van sekse bij het weigeren van vrouwen in bestuurlijke functies: vrouwen zijn hier meer tegen dan mannen ($B = -0,14$, $sf = 0,04$, $p = 0,05$).

Logistische regressie voor de vlagverbranding bij een demonstratie laat zien dat er wederom geen significante effect is van orthodoxie. Er is wel een relatie met onderwijsniveau ($B = 0,22$, $sf = 0,03$, $p < 0,04$). Hoger opgeleiden zijn toleranter dan lager opgeleiden. Ook zijn respondenten met een Turks of met een Turks-Nederlands paspoort, meer dan degenen met alleen een Nederlands paspoort, tegenstander van het verbranden van vlaggen in een demonstratie ($B = -0,16$, $sf = 0,05$, $p < 0,05$, en $B = -0,14$, $sf = 0,02$, $p < 0,05$)).

Tabel 3 Verdeling in percentages van de respondenten voor de vier vignetten en voor de twee condities afzonderlijk

	Islamitisch	Niet-islamitisch
<i>Publicatie in tijdschrift</i>		
Nee	97,8%	92,3%
Ja	2,2%	7,7%
	n.s	
<i>Vlag verbranden bij demonstratie</i>		
Nee	97,8%	78,0%
Ja	2,2%	22,0%
	$\chi^2 = 17,86, p < 0,001$	
<i>Aparte scholen stichten</i>		
Nee	55,9%	53,4%
Ja	44,1%	46,6%
	n.s.	
<i>Vrouwen weigeren in organisaties</i>		
Nee	98,9%	94,1%
Ja	1,1%	5,9%
	n.s.	

Voor het stichten van aparte religieuze scholen is er wel een significant effect voor orthodoxie ($B = 0,25$, $sf = 0,02$, $p < 0,01$). Meer orthodoxe moslims stemmen sterker in met het recht om dergelijke scholen te stichten, maar zowel voor islamitische als voor christelijke scholen. Er is ook een significant negatief effect voor leeftijd ($B = -0,15$, $sf = 0,04$, $p < 0,05$). Jongere respondenten zijn meer dan ouderen voor aparte religieuze scholen omdat de vrijheid van onderwijs gerespecteerd dient te worden.

5. Discussie

Moslims die een 'zuivere' islam voorstaan, worden veelal gewantrouwd en veroordeeld. De nadruk op de onveranderlijke fundamenteën van het geloof kan integratie in de Nederlandse samenleving in de weg staan en een opstap zijn naar radicalisering (Appleby, 2000). De absolute en exclusieve waarheidsclaim gebaseerd op de koran en de strikte naleving van religieuze regels en voorschriften kan ertoe leiden dat moslims zich van de samenleving afkeren en in aanvaring komen met de democratische rechtstaat. Voor een zeer kleine groep van radicale, revolutionaire moslims is dit het geval (Buijs e.a., 2006), maar het is de vraag of dit ook geldt voor orthodoxe moslims die binnen de Nederlandse samenleving

invulling proberen te geven aan hun geloof en opkomen voor de publieke acceptatie en erkenning van de islam. In dit artikel is de aandacht uitgegaan naar Turkse Nederlanders als de grootste moslimgroepering. Onderzocht is of orthodoxie tegengesteld is aan psychologische, sociale en politieke integratie. De hoofdconclusie is dat dit niet het geval is en dat orthodoxie samengaat met een nadruk op rechten voor moslims en het belang van de politieke organisatie van moslims binnen de Nederlands democratische context. De terugkeer naar de oorspronkelijke bronnen van het geloof en de geloofspraktijk wijst in de richting van een mogelijke ontwikkeling van 'moslimdemocraten' die net als christendemocraten vanuit hun geloof deelnemen aan de samenleving. Een dergelijke ontwikkeling wordt gesignaleerd in internationaal vergelijkend onderzoek onder moslims (Esposito & Mogahed, 2008).

Bij de beoordeling van deze mogelijke ontwikkeling moet echter worden opgemerkt dat ons onderzoek niet betrekking heeft op een representatieve onderzoeksgroep. We weten dus niet of er in Nederland sprake is van een dergelijke ontwikkeling. In onderhavig onderzoek is er sprake van een relatief orthodoxe groep. Ongeveer één op de twee ondervraagde Turks-Nederlandse Moslims is (zeer) sterk van mening dat de islam een vaste en onveranderlijke betekenis heeft en een strikte leidraad biedt voor het leven. Deze hoge mate van orthodoxie betekent dat onze onderzoeksgroep geschikt is om licht te werpen op de relatie tussen orthodoxie en integratie.

Orthodoxie blijkt samen te gaan met een lager gevoel van verbondenheid met Nederland, maar het verband is niet al te sterk. Bovendien hangt orthodoxie niet samen met disidentificatie met Nederland. Naarmate de instemming met de 'zuivere' islam sterker is, is er dus iets minder vereenzelviging met het seculiere en materialistische Nederland. Maar is er geen sprake van een zich gevoelsmatig afzetten en afkeren van de Nederlandse samenleving. Orthodoxie blijkt ook geen verband te houden met het belang dat wordt gehecht aan sociale integratie. Respondenten die zich proberen te houden aan de fundamenteën van de islam zijn niet sterker van mening dat sociale contacten met autochtone Nederlanders minder van belang zijn en dat men vooral met geloofsgenoten moet omgaan.

Religie kan een voertuig zijn voor cultuurkritiek en de basis vormen voor een maatschappijvisie waarin wordt opgekomen voor de publieke erkenning van de islam. Bij een zeer kleine minderheid kan dit de vorm aannemen van radicale acties die in strijd zijn met de democratische rechtsorde (Buijs e.a., 2006), maar de overgrote meerderheid zal een democratische weg bewandelen (Phalet & Güngör, 2004). In ons onderzoek blijkt orthodoxie sterk samen te hangen met het belang dat gehecht wordt aan specifieke rechten voor moslims en aan de politieke

organisatie van moslims in Nederland. Orthodoxe moslims willen uiting geven aan hun geloof in uiterlijk en gedrag. Daarmee bevestigen ze publiekelijk wat ze in hun eigen ogen zijn en waarin ze geloven. Deze identiteitsbevestiging wordt ondersteund door de nadruk op mogelijkheden en rechten voor moslims, zoals het stichten van islamitische scholen, het dragen van een hoofddoek en islamitische feestdagen. Bovendien kan het voor orthodoxe moslims belangrijk zijn om op te komen voor hun belangen in de Nederlandse samenleving, bijvoorbeeld door zich politiek te organiseren. De instemming met rechten voor moslims en met de politieke organisatie van moslims is in ons onderzoek relatief groot, met name onder de meer orthodoxe respondenten. Dit wijst erop dat een nadruk op de fundamenteën van de islam niet noodzakelijk op gespannen voet staat met de instemming met democratische rechten en vrijheden in Nederland (zie ook Esposito & Moghahed, 2008).

Dat moslimorthodoxie niet strijdig hoeft te zijn met democratische burgerschap, komt ook naar voren in de resultaten voor politieke tolerantie. Vergelijkbaar met het onderzoek van Phalet en Güngör (2004) laten de uitkomsten zien dat er geen sprake is van een specifiek religieus gemotiveerde vorm van politieke intolerantie waarbij moslims anders worden beoordeeld dan niet-moslims. De resultaten wijzen dus niet op een vorm van politieke intolerantie met een specifiek religieuze achtergrond. Bovendien is er slechts bij een van de vier vignetten een significante samenhang met orthodoxie. Respondenten die sterker teruggrijpen naar de fundamenteën van de islam, vinden het belangrijker dat het recht blijft bestaan om islamitische (en ook christelijke) scholen te stichten. Voor de andere drie casussen oordelen diegenen die een 'zuivere' islam voorstaan, hetzelfde als de respondenten die minder instemmen met moslimorthodoxie (zie ook Eisenstein, 2006).

De resultaten voor de instemming met moslimrechten, de politieke organisatie van moslims en politieke tolerantie wijzen in de richting van een voorkeur voor een rol van de islam in de publieke sfeer (zie ook Phalet & Ter Wal, 2004). Een andere aanwijzing hiervoor is dat respondenten met een dubbel paspoort meer voorstander zijn van de politieke organisatie van moslims dan diegenen met alleen een Turks paspoort. Dit komt overeen met een onderzoek onder Turkse Duitsers waarin is gevonden dat een dubbele nationaliteit samengaat met democratisch-politiek engagement in Duitsland en niet met steun voor moslimorganisaties die een radicale agenda hebben of neigen tot gewelddadig protest (Simon & Ruhs, 2008). Moslims die betekenis en houvast zoeken in de fundamenteën van hun geloof hechten meer belang aan de publieke erkenning van de islam in Nederland. De instemming met orthodoxe opvattingen is ook sterker als men meer het idee heeft dat moslims in Nederland niet echt geaccepteerd en gediscrimineerd worden. Dit resultaat stemt over-

een met ander onderzoek in Nederland (bijv. Phalet & Güngör, 2004) en in andere landen (bijv. Peek, 2005).

Het is natuurlijk de vraag of de opvattingen die wij onderzocht hebben zich ook daadwerkelijk omzetten in gedrag, zoals het oprichten van een politieke partij, het actief worden in bestaande politieke bewegingen en organisaties, of het daadwerkelijk accepteren dat een vrouw een bestuurlijke positie bekleedt in een islamitische organisatie. Maar die opvattingen zelf zijn evenzeer van belang omdat ze getuigen van een zekere assertiviteit en omdat het publiekelijk verwoorden ervan vijandige reacties kan oproepen of versterken. De meeste autochtonen wijzen de publieke erkenning van de islam af en zien een nadruk op een 'zuivere' islam als onverdraaglijk en bedreigend (Sniderman & Hagendoorn, 2007), terwijl orthodoxe moslims in het openbaar uiting willen geven aan hun geloof en identiteit. Oplopende spanningen kunnen hiervan het gevolg zijn, zoals over het dragen van hoofddoekjes en het bouwen van moskeeën en minaretten. Die spanningen komen waarschijnlijk minder doordat moslims zich afzijdig houden en afkeren van de samenleving, maar juist omdat ze publieke aanspraken maken en zich religieus kunnen organiseren binnen de Nederlandse samenleving. Dit roept gemakkelijk de vraag op van wie dit land eigenlijk is en wat het karakter van dit land dient te zijn.

Samenvattend is in dit artikel geprobeerd om bij Turks-Nederlandse moslims nader zicht te krijgen op de betekenis van een 'zuivere' islam voor integratie. Over moslims wordt in Nederland veel gesproken en geschreven, maar relatief weinig empirisch onderzoek gedaan. Er zijn enkele kwalitatieve studies (bijv. Buis e.a., 2006; De Koning, 2008; Kemper, 1996) en kwantitatieve analyses van bestaande representatieve databestanden (bijv. Phalet & Ter Wal, 2004; Van Tubergen, 2007). De kwantitatieve analyses hebben als nadeel dat de vragen over de dimensies van geloofsbeleving beperkt zijn en dat er nauwelijks zicht is op orthodoxie en de relatie met integratie. Meettechnisch is het gebruik van slechts één of twee vragen om opvattingen, attitudes of identificaties te meten, niet zonder problemen (Nunnally, 1978). De gegevens in ons onderzoek hebben als nadeel dat ze niet representatief zijn en dus niets zeggen over bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Daar staat tegenover dat de belangrijke constructen van orthodoxie, identificatie en politieke opvattingen op een meer uitgebreide en betrouwbare manier zijn bevraagd en we meer vertrouwen kunnen hebben in de onderlinge verbanden.

In dit artikel is de aandacht uitgegaan naar Turks-Nederlandse moslims. Het is van belang om vergelijkbare gegevens te verzamelen onder andere groeperingen, zoals Marokkaanse en Iraanse moslims. Dergelijke gegevens zijn nodig om een meer omvattend beeld te krijgen van orthodoxie onder moslims en de relatie met integratie in de Nederlandse

samenleving. Daarnaast is het van belang om aandacht te hebben voor verschillen binnen moslimgroeperingen, zoals tussen soennieten, sjiïeten en alevieten. De onderlinge verschillen kunnen aanzienlijk zijn en aandacht voor die verschillen voorkomt dat moslims als een homogene categorie worden gezien en dat er een te rooskleurig of juist te zwartgalig beeld wordt geschetst.

Noot

1. Maykel Verkuyten en Ali Aslan Yildiz zijn respectievelijk als hoogleraar en onderzoeker verbonden aan het European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (Ercomer) van de Faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht.

Literatuur

- Appleby, R.S. (2000). *The ambivalence of the sacred: religion, violence and reconciliation*. Boston: Rowman & Littlefield.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dagevos, J., Gijsberts, M. & Van Praag, C. (2003). *Rapportage minderheden 2003*. Den Haag: SCP.
- Eisenstein, M.A. (2006). Rethinking the relationship between religion and political tolerance in the US. *Political Behavior*, 28, 327-348.
- Elsbach, K.D. & Bhattacharya, C.B. (2001). Defining who you are by what you're not: Organizational disidentification and the national Rifle association. *Organization Science*, 12, 393-413.
- Emerson, M.O. & Hartman, D. (2006). The rise of religious fundamentalism. *Annual Review of Sociology*, 32, 127-144.
- Engbersen, G. & Gabriëls, R. (1995). *Sferen van integratie: Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Meppel: Boom.
- Esposito, J. L. & Mogahed, D. (2008). *Who speaks for islam: what a billion muslims really think*. New York: Gallup Press.
- Gijsberts, M. & Dagevos, J. (red.) (2009). *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: SCP.
- Kemper, F. (1996). *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*. Nijmegen, KU Nijmegen.
- Koning De, M. (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam: Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Kreiner, G.E. & Ashforth, B.E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 1-27.

- Martinovic, B., van Tubergen, F. & Maas, I. (2009). Changes in immigrants' social integration during the stay in the host country: The case of non-western immigrants in the Netherlands. *Social Science Research*, 38, 870-882.
- Marty, M.R. & Appleby, R.S. (1995). *Fundamentalism comprehended*. Chicago: University of Chicago Press.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Ogbu, J. (1993). Differences in cultural frame of reference. *International Journal of Behavioral Development*, 16, 483-506.
- Peek, L. (2005). Becoming Muslim: The development of a religious identity. *Sociology of Religion*, 66, 215-242.
- Phalet, K. & Güngör, D. (2004). *Moslim in Nederland: religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Phalet, K. & ter Wal, J. (Eds) (2004). *Moslim in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portes, A. & Zhou, M. (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 53, 74-97.
- Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.
- Schmitt, M.T. & Branscombe, N.R. (2002). The meaning and consequences of perceived discrimination in disadvantaged and privileged social groups. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (vol. 12, pp. 167-199). Chichester: Wiley.
- Simon, B. & Ruhs, D. (2008). Identity and politicization among Turkish migrants in Germany: The role of dual identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1354-1366.
- Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radical worden*. Amsterdam: Imes.
- Snauwaert, B., Soenens, B., Vanbeselaere, N. & Boen, F. (2003). When integration does not necessarily imply integration: Different conceptualizations of acculturation orientations lead to different classifications. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34, 231-239.
- Snel, B. & Jansen, H. (red.) (2009). *Eindstrijd: De finale clash tussen het liberale westen en een traditionele islam*. Amsterdam: Van Praag.
- Sniderman, P. & Hagendoorn, L. (2007). *When ways of life collide: Multiculturalism and its discontents in the Netherlands*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S.

- Worchel & W. G. Austin (Eds.). *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Tubergen, van F. (2007). Religious affiliation and participation among immigrants in a secular society: A study of immigrants in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33, 747-765.
- Verkuyten, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. Hove, UK: Psychology Press.
- Verkuyten, M., & Slooter, L. (2008). Muslim and non-muslim adolescents' reasoning about freedom of speech and minority rights. *Child Development*, 79, 514-528.
- Verkuyten, M. & Yildiz, A. (2007). National (dis)identification and ethnic and religious identity: A study among Turkish-Dutch Muslims. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1448-1462.
- Verkuyten, M. & Yildiz, A.A. (2009). Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims. *European Journal of Social Psychology*, 39, 1-12.

Bijlage

Alle metingen: 7-puntschalen met de antwoordmogelijkheden die lopen van 'helemaal niet mee eens' (1) over 'neutraal' (4) tot 'helemaal mee eens' (7)

Orthodoxie

- Er is maar één islam en die hoort voor iedereen hetzelfde te zijn.
- De islam heeft een vaste en onveranderlijke betekenis.
- Er is maar één waarheid en dat is de Goddelijke waarheid.
- De islam is het enige en juiste pad om te volgen in het leven.
- Niemand mag het geloof in twijfel trekken.
- Moslims zijn is het enige wat echt telt in mijn leven.
- De islam is de voornaamste leidraad in mijn leven.
- Dat is een moslim ben is het meest belangrijke in mijn leven.
- De voorschriften van de islam leef ik streng na.
- Ik volg de regels van de islam heel precies.

Waargenomen afwijzing

- Moslims worden in Nederland niet echt gewaardeerd.
- Moslims worden in Nederland over het algemeen geaccepteerd.
- Nederlanders hebben respect voor de islam.
- Nederlanders zijn over het algemeen negatief over de islam.
- Moslims worden in Nederland dikwijls gediscrimineerd.
- In Nederland wordt er meestal niet echt rekening gehouden met de wensen van moslims.

Nederlandse identificatie

- Ik ben soms best wel trots op Nederland.
- Ik voel mij betrokken bij Nederlanders.
- Ik voel mij verbonden met Nederlanders.
- Ik voel mij een Nederlander.
- Ik identificeer mij met Nederlanders.

Nederlandse disidentificatie

- Ik wil eigenlijk weinig of niets te maken hebben met Nederland.
- Ik wil mij zeker *niet* als een Nederlander zien.
- Ik zou nooit zeggen 'wij Nederlanders'.
- Ik voel me nooit aangesproken als het over Nederland en Nederlanders gaat.

Sociale contacten

- Het is verkeerd als moslims alleen op zichzelf willen blijven.
- Moslims moeten zoveel mogelijk sociale contacten hebben met Nederlanders.
- Moslims moeten zo weinig mogelijk om gaan met Nederlanders.
- Moslims moeten sociaal gezien zo veel mogelijk integreren.
- Moslims moeten zoveel mogelijk naar hun eigen organisaties en winkels gaan.

Rechten voor moslims

- In Nederland moet er altijd het recht bestaan om eigen islamitische scholen te stichten.
- Op de Nederlandse televisie moeten er meer programma's komen van en voor moslims.
- Sommige islamitische feestdagen moeten in Nederland officiële feestdagen worden.
- Moslims hebben het recht om in het openbare leven hun geloof te tonen en te beleven.
- Het dragen van een hoofddoek moet in Nederland zeker niet verboden worden.

Politieke organisatie van moslims

- Het is belangrijk voor moslims als er in Nederland een Islamitisch politieke partij komt.
- Moslims moeten gaan samenwerken zodat ze in Nederland meer politieke invloed krijgen.
- Islam moet een stem hebben in maatschappelijke en politieke zaken, net zoals andere godsdiensten.
- Politiek moet zoveel mogelijk op de islam gebaseerd zijn.

Vier casussen met steeds twee versies die per toeval verdeeld zijn over de respondenten

26

Mag een tijdschrift aan de hand van tekeningen of woorden God en de godsdienst belachelijk maken? [Hebben racistische groeperingen het recht om hun mening te zeggen op TV?]

- *Nee, dat tijdschrift moet uit de handel worden genomen*
- *Ja, dat tijdschrift moet de vrijheid hebben om te publiceren wat ze willen, net zoals andere tijdschriften*

Een groep moslims wil een demonstratie houden tegen de anti-Islam gevoelens in Nederland. Mogen ze daarbij de Nederlandse vlag verbranden? [Een groep extreem-rechtse mensen wil een demonstratie houden tegen de aanwezigheid van Turkse moslims in Nederland. Mogen ze daarbij de Turkse vlag verbranden?]

- *Nee, want dat is geen respect voor de Nederlandse[Turkse] identiteit*
- *Ja, iedere groep heeft de vrijheid om te demonstreren en actie te voeren*

Moeten mensen het recht hebben om islamitische scholen op te richten waar alleen moslims naar toe kunnen? [Moeten mensen het recht hebben om christelijke scholen op te richten waar alleen gelovige christenen naar toe kunnen?]

- *Nee, want dat is slecht voor de integratie in de samenleving*
- *Ja, want de vrijheid van onderwijs moet je altijd respecteren*

Mogen streng islamitische organisaties vrouwen weigeren voor belangrijke bestuurlijke posities? [Mogen streng christelijke organisaties vrouwen weigeren voor belangrijke bestuurlijke functies?].

- *Nee, want dat is ongelijke behandeling*
- *Ja, want het gaat om de eigen identiteit van die organisaties*